

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG KÖRNYEZETI ÉS REGIONÁLIS PROBLÉMÁI

(Environmental and regional problems of the Hungarian agriculture)

SÁNTHA ATTILA

A hagyományos gazdálkodási modell jellemzői és környezeti hatása

Az ország megkésett gazdasági fejlődése az agrártermelés színvonalára is rányomta a bélyegét. A növekvő népesség ellátására a húszadik század elejéig megtörtént a művelésre alkalmas területek vízrendezése és mezőgazdasági művelésbe vonása. A mezőgazdaság belterjességének növekedését a szántóföld és a kert-gyümölcsös művelési ágba, valamint a szőlőtermesztésbe vont területek növekedése, továbbá a hagyományos parlagi állatfajták (szürke marha, racka juh, mangalica disznó) fokozatos háttérbe szorulása jelezte. A századfordulóig tartó és a mezőgazdaságra is jelentős hatást gyakorló gyors gazdasági fejlődés az I. világháborúval megtört. A mezőgazdaság elvesztette a közvetlen külső piacait, az alacsony életszínvonal miatt a belső fogyasztás is stagnált, a nyomott árak mellett a mezőgazdasági termékekből egy tartós kínálati helyzet alakult ki. A piac és a tőkehiányos ipar lassú fejlődése nem biztosított elegendő munkahelyet, így a mezőgazdaságban jelentős nagyságú rosszul képzett, alacsony fokon hasznosított munkaerő vegetált. A helyzetet még rontotta a föld szélsőséges tulajdoni megoszlása, amelyet legjobban az mutat, hogy az 500 katasztrális holdnál nagyobb földterülettel rendelkező 3123 földbirtokos – a földbirtokosok 0,27%-a – tulajdonában volt a földterület 32,7%-a, míg az 5 katasztrális holddal vagy annál kisebb területtel rendelkező 674 414 kisbirtokos – a földbirtokosok 58,7%-a csupán a földterület 8,9%-át birtokolta. A rossz piaci lehetőségek, az alacsony termelői jövedelmek, valamint az olcsó munkaerő túlkínálata nem tette lehetővé a mezőgazdaság egészében a termelés modernizációját, így – egyes mintagazdaságokat leszámítva – a termelés alacsony eszközráfordítással, alapvetően az élőlomunkára alapozva folyt (a mezőgazdaság foglalkoztatta 1950-ig a népesség több mint 50%-át), ennek megfelelően fajlagosan kis élőlomunka és területi hatékonyság mellett. A vonóerő több, mint 90%-át állati vonóerő szolgáltatta, az 1 ha mezőgazdasági területre jutó műtrágya-hatóanyag felhasználás pedig 1938-ban is még csak 2 kg/ha volt. A minának tekintett Dániától az országot 2-3 évtizedes lemaradás választotta el, annak ellenére, hogy ezzel a teljesítményével is az ország Európa középmezőnyében helyezkedett el, mutatói meghaladták a dél- és kelet-európai országok teljesítményét.

Mivel a háború után, lényegében 1960-ig – bár változó mértékben – radikális tőkekivonás ment végbe a mezőgazdaságból, amely az iparfejlesztés megindulásával, már je-

lentős munkaerő elvesztésével is járt, a termelés a lassan növekvő gépi vonóerő és műtrágya felhasználás ellenére (1960-ban 23 kg/ha) lényegében stagnált, a termelési technológia terén tovább nőtt az ország elmaradottsága a nyugati fejlett országokkal szemben. Így lényegében az 1960-as évek elejéig életben maradt az a hagyományos mezőgazdasági modell, amelyet a fejlett nyugat-európai országokban már az első világháború után meghaladtak. Ennek egyik alapvető jellemzője volt – az ipari eszközök hiánya és drágasága miatt – az ipari inputok alacsony felhasználása. Mivel az ágazat külső erőforrásokra csak korlátozott mértékben támaszkodhatott, ezért teljesítményét az határozta meg, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat hogyan tudja hasznosítani. Ezért minden terméknek a teljes körű hasznosítására törekedtek, még a melléktermékeket (pl. szalma, kukoricaszár, trágya) is vagy takarmányozásra vagy almozásra, vagy pedig trágyázásra, illetve tüzelésre használták fel és lényegében nem ismerték a hulladék fogalmát. A melléktermékeknek az ökológiai ciklusokhoz hasonló, a talajtól a talajig tartó zárt forgalma mai szempontból rendkívül pozitívan ítéltető meg, mert lényegében a termelés viszonylag alacsony környezeti terhelés mellett folyt.

Ennek ellenére – elsősorban a szegénysége miatt – nem tekinthető ez a termelési modell ökológiai szempontból optimálisnak, mert a szalag parcellák hegy-völgy irányú művelése hozzájárult a talajok eróziós pusztulásához, nagy térségekben a termőréteg lekopásához és az alacsony színvonalú tápanyag utánpótlás miatt pedig a talajok tápanyag készletének csökkenéséhez. A rosszul kezelt trágyakazlak szennyezték a talajt, a talaj- és a felszíni vizeket, továbbá az élelmiszerek (pl. tej) higiénikus kezelésének feltételei sem voltak meg. Ez a termelési mód gazdasági szempontból is tarthatatlanná vált, mert a külső inputok hiányában termelés növelésére csak nagyon kis lehetőséget nyújtott (pl. a búza átlaghozama 1938-ban és 1960-ban is 1,6 t/ha volt) és rendkívül magas volt a termelés élőmunka igénye.

A rossz infrastrukturális feltételek, a magas szállítási költségek arra kényszerítették a termelőket, hogy a termelési szerkezetük kialakításakor elsősorban a helyi piaci lehetőségeket és a helyi termelési adottságokat vegyék figyelembe. Így alakultak ki a nagyvárosok környékén a zöldség- és gyümölcsstermelő körzetek, míg távolabb általában szántóföldi kultúrákkal és állattenyésztéssel, szőlő- és bortermesztéssel foglalkoztak. Így a természeti adottságok és a piaci és szállítási lehetőségek függvényében nagyon sokszínű, egymástól eltérő termelési körzetek alakultak ki, amelyet a hagyományok is jelentősen befolyásoltak. Ez utóbbi jól megfigyelhető volt pl. Pécs környékén, ahol az egymás mellett lévő magyar, horvát és német nemzetiségi falvak termelési szerkezete, a piacra vitt áru összetétele jelentősen eltért egymástól. Például a horvát falvakban nagy mértékben termesztették a gyökérzöldségeket és a káposztát, valamint a tarlórépát, a magyar falvakból inkább paradicsomot, paprikát, uborkát és tejet, a német falvakból pedig tejet és gyümölcsöt vittek a piacra. A várostól távol lévő hegyi falvakban a szarvasmarhatenyésztés, az Ormánságban a víziszárnyas (toll) – és sertésenyésztés volt a legfontosabb ágazat stb.

A tájtermesztésben külön kategóriát képviselnek azok a több évszázados múltra visszatekintő szőlő – bor, és zöldségtermő tájak, amelyek nemzetközi hírnevüket az átlagosnál jobb természeti és gazdasági adottságok mellett, a piacok által nagyra értékelt fajták meghonosításának, illetve sajátos minőségű tájfajták kialakulásának köszönhetik (pl. a tárolást és szállítást jól elviselő makói hagyma).

Az iparszerű gazdálkodási modell kialakulása és környezeti hatása

A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után megkezdődött a mezőgazdasági termelés iparszerű modelljének kialakítása. A gyors ütemet az indokolta, hogy a mezőgazdaság átszervezésével egyidejűleg elvesztette a munkaerő állományának jelentős részét és a korábban a kisüzemekben használt eszköztömeg szinte egyik évről a másikra, a nagyüzemek létrejöttével használhatatlanná vált. 1959 és 1969 között a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 700 000-rel csökkent, a mezőgazdaságban dolgozók aránya pedig 41%-ról 25%-ra mérséklődött, és ezzel főleg az őszi munkacsúcson idején jelentős munkaerő hiány alakult ki. A mezőgazdaság fejlesztésének másik indoka volt a lakosság olcsóbb hazai élelmiszerrel történő ellátása (1965-ig jelentős volt a gabona és húsimport), valamint az iparfejlesztés növekvő energia, gép- és nyersanyag igényének kielégítése érdekében a mezőgazdasági termék export fokozása. Megoldást a termelés gyorsütemű műszaki fejlesztése jelenthette csak. Az ehhez szükséges modellek és eszközök azonban sem hazai, sem pedig szocialista relációban nem álltak rendelkezésre, ezért hosszú próbálgatás után végül az amerikai farm modell meghonosítására került sor. Ezzel a nagyüzemekben gyors ütemben elkezdődött az ún. iparszerű termelési modell kialakítása, amely egy olyan árutermelő modell, amely rendkívül nagy mértékben támaszkodik az ipari eredetű inputokra, teljesítményét alapvetően ezek mennyisége és minősége határozza meg, az ipari eszközök viszonylagos olcsósága miatt azonban egyidejűleg leértékeli azokat a belső üzemi kapcsolatokat (pl. melléktermékeket), amelyek a hagyományos termelés környezetkímélő és takarékos jellegét biztosították. Ezzel lépett át a mezőgazdaság a manufakturális korszakból az ipari tömegtermelés korszakába, annak minden pozitív és negatív következményével együtt.

Minden termelési modellváltás áldozatokkal jár. A kérdés az, hogy az előnyök mennyire haladják meg és egyáltalán meghaladják-e azokat a társadalmi áldozatokat, amellyel a modellváltás járt. Az iparszerű modell az átlaghozamok gyors ütemű növelésével a mezőgazdasági terméshozamokat másfél évtized alatt megduplázta, a mezőgazdasági termelést a fejlett régiók színvonalára emelte. A termelési rendszerek és a háztáji integráció hozzájárult az egész mezőgazdasági termelés gyors ütemű modernizációjához. A műszaki fejlesztés munkaerő felszabadító hatása lehetővé és egyben szükségessé tette a mezőgazdasági üzemek számára a kiegészítő tevékenységek fejlesztését és ezzel a mezőgazdasági térségekben az ipar meghonosítását. A '80-as évektől kezdve, a mezőgazdasági túltermelés általánossá válásával és egyben a mezőgazdasági termékek piaci leértékelődésével a kiegészítő tevékenység a legjobb jövedelem termelő tevékenységgé vált. Ezzel egyidejűleg viszont erősen nőtt az agrár ágazat ipari függése (pl. a mezőgazdasági területre kivitt növényi tápanyagok 85%-át a műtrágya szolgáltatta), az ipari eszközök felhasználása a korábbi szint 5–10-szeresére növekedett (pl. a műtrágyahatóanyag felhasználás kb. 20 kg-ról 220–240 kg-ra), sokszorosan meghaladva a terméshozamok növekedésének a mértékét. Az ipari anyagok és eszközök növekvő és sokszor egyoldalú felhasználása egyre súlyosabb terhelést jelentett a környezetre. Ezek jelentős része megfelelő körültekintéssel jórészt ellensúlyozható lett volna és bár nem okoztak megfordíthatatlan károkat, összességében a természeti elemek leértékelése és a melléktermékek hasznosításának elhanyagolása a gazdálkodásban jelentős költségnöve-

kedéssel és a természeti elemek károsodásával járt. A talajok esetében legfőbb gondot a megfelelő körületek nélkül (pl. lejtős területeken is) kialakított nagy táblák okozták, amelyek a szél (defláció) és a víz (erózió) okozta károk növekedését eredményezték. Ezek jelentős mértékben mérsékelhetők lettek volna az elhanyagolt területek beerdősítésével, a szerves trágyázás növelésével, a körültekintő szervesanyag-gazdálkodással, a tömörödött talajok mélylazításával, a savanyodó talajok mésztrágyázásával, a művelési eszközök (pl. lejtős területek tárcsázása) és a művelési irány jobb megválasztásával. Ezekre azonban csak az éves eredményekre koncentráltó gazdálkodási gyakorlat nem fordított figyelmet. Így miközben a magas színvonalú műtrágya felhasználás hatására növekedett a talajok tápanyag-ellátottsága, ezzel egyidejűleg csökkent a talajok humusz-tartalma, romlott a vízgazdálkodása, pH-ja és növekedett az erózió és defláció kártétele.

A műtrágya felhasználás során nem a felhasznált mennyiség, hanem a műtrágyák helytelen tárolása, a nem megfelelő módon és időben történő felhasználása, és a nem megfelelő műtrágya választék jelentette az alapvető gondot és okozott kárt, mindenek előtt a talajok fokozott elsavanyodásával, illetve a felszíni és a felszín alatti vizek nitrát és foszfát tartalmának növelésével.

Az iparszerű termelés a legtöbb kárt a természeti elemek szerepének leértékelésével és a termelés növelésével egyidejűleg növekvő mennyiségű melléktermék hasznosításának elmulasztásával okozta. Ez mutatkozott meg az állattenyésztésben is, ahol egy-egy telepen teljesen mesterséges, természetellenes körülmények között (zárt, ablaktalan klimatizált épületek) elhelyezett állatok trágyáját vízzel egyszerűen a telepen kívül kialakított tárolókba mosatták, ahol az a környezetet (talajt, talajvizet) szennyezte. Az iparszerű gazdálkodás annál nagyobb kárt okozott minél hosszabb ideig alkalmazták és minél teljesebb mértékben bontakozott ki. Magyarországon az előny meghaladta a kárt, mert viszonylag rövid ideig (alig több mint két évtizedig) alkalmazták, illetve az ipari termékeknek a mezőgazdasági termékekben viszonyított ára mindig kedvezőtlenebb volt, mint a nyugati országokban és így az a felhasználásukat korlátozta.

A földek kedvező hasznosítását a földszerzési korlátozás és az ezáltal kialakított kizárólag kisüzemekre és nagyüzemekre tagozódó üzemi rendszer akadályozta, mert fékezte a nagyüzemi módszerekkel nem művelhető területek hasznosítását. Ezért ezek, bár méretük elérte a nagyüzemek területének 10–15%-át, műveletlenül maradtak és leromlottak, fekvésüktől függően elmosárasodtak (régi kaszálók), illetve beerdősültek (legelők, szántók, szőlők). Ez a folyamat gazdasági értelemben kétségtelenül káros volt, de természetvédelmi szempontból ez sok esetben nem mondható el gyakran, mert ezeken a területeken olyan ritka fajok telepedtek meg és szaporodtak el, olyan speciális ökoszisztémák alakultak ki, amely indokoltá tette azok természetvédelmi oltalom alá helyezését. Ez azonban nem javította az agrártáj képét, amelyre az volt a jellemző, hogy jól művelt, esetenként túlművelt nagy táblákat teljesen elhanyagolt területek határolták.

Az agrártérsegek környezeti leromlását az is fokozta, hogy a mezőgazdaság nem csak kiváltója volt sok esetben a környezet leromlásának, de egyben elszennvedője is a más ágazatok által okozott környezeti károknak. Az ipar, a közlekedés és a kommunális szektor által okozott lég-, víz- és talajszennyezés egyaránt a mezőgazdasági termelés termelési feltételeit rontotta, hozamait csökkentette.

A háború utáni élelmiszerhiány, a külső piaci kapcsolatok megszakadása, majd a beszolgáltatási és tervrendszer uniformizáló hatása, a mezőgazdasági népesség gyors csök-

kenése, a kialakuló nagyüzemek kezdeti nehézségei, az értékesítés és az árak központi szabályozása nem kedvezett a tájtermelés fejlődésének. Így az adottságoktól függetlenül a termelési szerkezet egyre uniformizáltabbá vált. Ebben a helyzetben lényeges változást a mezőgazdasági nagy- és kisüzemek megerősödése, a termelésben a gazdasági követelmények előtérbe kerülése, a külpiazi kapcsolatok erősödése okozott, amely a fő mezőgazdasági termékek mellett egyre nagyobb igényt támasztott a speciális mezőgazdasági termékek (fűszerpaprika, vöröshagyma, bor, aprómagvak stb.) iránt és ez sok esetben a régi tájtermelés megerősödését, újjáéledését eredményezte. Ez sokkal inkább jellemző volt a növénytermesztésre, főleg a kertészeti termékek termelésére, mint az állattenyésztésre, ahol bár a régi termelési körzetek nem szűntek meg teljesen, de a termelés lényegesen kiegyenlítettebbé vált. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy a központi élelmiszeripari beruházásoknál bizonyos területi kiegyenlítődésre törekedtek. Az élelmiszeripari beruházások (főleg a konzervgyárak, hűtőházak, baromfifeldolgozók) önmagukban is új termelési körzetek kialakulását eredményezték. Jellemző volt továbbá, hogy egy-egy meghatározó jelentőségű mezőgazdasági nagyüzem a maga integrátori tevékenységével újabb termelési körzetek kialakulását eredményezte (pl. a bolyi és a bábolnai állami gazdaság, valamint a baksai tsz tojójútyúk és pecsenyecsirke integrációja). Az értékesítési lehetőségek szabadabbá válása, továbbá a piaci lehetőségek bővülése is újabb termelési körzetek kialakulását eredményezte, amelyre legjobb példa a tiszántúli hajtatásos zöldségtermesztés és az ormánsági dinnyetermesztés.

A jelenlegi helyzet és fejlesztési feladatok

A mezőgazdasági termékek értékesítési lehetőségeinek, valamint az ipari és a mezőgazdasági termékek árárányainak romlása gazdasági oldalról, a szigorodó környezetvédelmi követelmények pedig környezeti szempontból az alkalmazott iparszerű termelési modell módosítását követelték meg. Világszerte előtérbe került az anyag- és eszköztakarékos és környezetkímélő termelés, amelynek lényeges feltétele a helyi adottságok körültekintőbb figyelembevétele, valamint a költségtakarékos és az ipari eredetű inputok nélkül is hozamnövelést okozó hagyományos agrotechnikai módszerek (pl. elővetemény hatás, szerves trágyázás stb.) fokozott alkalmazása, az iparszerű termelésben hulladékként kezelt melléktermékek (pl. szerves trágya, szalma stb.) jobb hasznosítása. Az agrártermelés fejlődésének fő irányát a műszaki fejlesztés eredményeit változatlanul hasznosítani kívánó integrált termelés, illetve a műszaki fejlesztés eredményeit csak bizonyos fenntartással hasznosító biotermelés jelentette. Mind a két fejlesztési irány kialakulásához biztos piaci kapcsolatokra és jelentős tőkére volt szükség.

A magyar mezőgazdaság fejlődési dinamikája az állandósuló piaci zavarok, valamint a fejlesztést lehetetlenné tevő központi tőkeelvonás következtében a '80-as évek közepére megtört. A termelés a '80-as évek végéig lényegében stagnált és megkezdődött a korábban felhalmozott tőke felélése. Így termelési modellváltásra nem kerülhetett sor, a termelés továbbra is iparszerű módszerekkel, de a leamortizálódó eszközállománnyal egyre rosszabb feltételek között folyt. A '90-es években viszont elkezdődött a mezőgazdaságnak a századunkban egyedülálló mértékű válsága, amelyet a termelés közel 40%-os visszaesése, a fejlesztések minimálisra csökkenése jelez. A kárpótlási és privatizációs

folyamattal egyébként is szervezeti és tulajdoni válságba került ágazat a belső és külső piacainak jelentős részét elvesztette és teljesen kiszolgáltatottá vált a piaci és pénzügyi manipulációkkal szemben, amely révén pár év alatt korábban elképzelhetetlen mértékű tőkekivonás ment végbe az amugyis tökehiányos ágazatból. A visszaesés mértékét nemcsak az állatállomány közel 50%-os csökkenése, a termelésnek és a terméshozamoknak kb. 40–50%-os visszaesése jelzi, de az is, hogy a beruházások az 1989-es érték 13%-ára (1992), a műtrágya felhasználás pedig 20%-ára esett vissza.

Jelenleg legfőbb gondot a pontos információk hiánya jelenti. Az köztudott, hogy a termőföld kb. 85%-a magánkézbe került kb. 1 millió ha erdő és 28 kincstári birtok területének kivételével, de ismeretlen, hogy a föld tulajdon és a használati viszonyai. Az a tapasztalatok alapján leszűrhető a föld kb. 60%-át ma is nagyüzemi módon művelik és az áruterelés döntő része is a nagyüzemekből (kft., rt., betéti társaság, szövetkezet) származik. A tulajdonba került föld döntő többségét bérleti formában művelik. A hivatalosan nyilvántartott magángazdaságok száma kezdetben 1994-ig gyorsan nőtt, majd pedig jelentős mértékben csökkent, ami a gazdálkodás kudarcaira utal. A tapasztalatok szerint falvanként egy-két olyan magángazdaság alakult ki, amely számottevő fejlődésre és bővülésre képes, főleg azok, amelyek már korábban is jelentős áruterelést folytattak, illetve kedvező pénzügyi feltételekkel indultak. Kétségtelen tény, hogy a földtulajdon szélsőséges szétaprózódása egy szélsőséges méretű koncentrációra teremt meg a feltételeket. A kincstári birtokok mellett a gazdasági társaságok és szövetkezetek kb. egyharmada rendelkezik olyan anyagi és szellemi kapacitással és piaci kapcsolatokkal, amely a fejlődés feltételeit magába hordozza.

A mezőgazdaság általános elszegényedése látszólag javuló környezeti állapotokat teremt, mert fékezi azt a nyomást amit az ipari eszközök növekvő felhasználása okoz, illetve okozott. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, mert egy gazdálkodási modellváltást az iparszerűből az integrált – vagy biotermelésre való átmenetet csak folyamatos fejlesztéssel és képzéssel együtt lehet végrehajtani, amelynek feltételei egyáltalán nem állnak rendelkezésre.

A földtulajdon körüli bonyodalmak, a mezőgazdaság elszegényedése rendkívüli módon leértékelték a földet és a spekulációs célú földszerzések erős nyomást jelentenek a földnek a termelésből való kivonására, így nagyon értékes termőhelyek megszűnésére kell számítani, főleg a nagyvárosok és a Balaton környékén. Jelenleg a föld minőségének megóvása is másodlagos kérdés lett. A romló eszközállomány miatt sok a rosszul művelt föld, jelentős részük pedig műveletlenül maradt. A többnyire egy vagy csupán néhány évre szóló földbérletek nem ösztönözik a talaj védelmére. Az erózió, defláció kérdésével, a földek lassú elsavanyodásával, elszegényedésével ma senki sem foglalkozik.

A gazdálkodásban a minimális befektetés és a biztos értékesítés a fő szempont. Ebből adódik az, hogy szinte trágyázás (az is szinte kizárólag műtrágya) nélkül és hiányos növényvédelemmel művelt területek terméshozama nemcsak lecsökkent, de az időjárási körülményektől függően szélsőségesen ingadozik. A földek elgyomosodtak és a legkisebb kockázattal termelhető növények, köztük elsősorban a gabonafélék váltak mindezt meghatározóvá. Jelentős kárt okoz az, hogy az állatállomány csökkenése miatt a

takarmánynövények, köztük az évelő pillangósok termelése folyamatosan visszaszorul, így kevésbé érvényesül ezeknek a növényeknek a talajkondicionáló és védő hatása is.

A kemizálás visszaesése bár kétségtelenül környezeti előnyökkel is jár, ezt azonban a károk és a növekvő termelési és egészségügyi kockázatok bizonyára meghaladják. A műtrágyázás visszaesésével a termelés már több mint fél évtizede a korábban a talajban felhalmozott tápanyag tökét éli fel, amit még a szerves trágyázás visszaesése és a talaj tápanyag készletét gyarapító pillangósok termelésének jelentős csökkenése is fokoz. A növényvédelemben – a növekvő termelési veszteségek mellett – a legfőbb gondot a növényvédő szerek forgalmazásánál és felhasználásánál a korábban megkövetelt figyelem és szakértelem megszűnése okozza. Az ellenőrizetlenül forgalomba kerülő különböző (sokszor ismeretlen összetételű és hatástartalmú) szerek szakértelem nélkül történő felhasználása jelentős humán- és állategészségügyi kockázattal jár. Sok esetben a kialakult keskeny parcellák, a leamortizált növényvédő gépek még kellő szakmai ismeret mellett is a szakszerű növényvédelem alkalmazását lehetetlenné teszik.

Az állattenyésztés terén a működő telepek rossz állapota, a falvakban a kis telkeken esetenként kialakult intenzív tej – illetve sertéshústermelés a lecsökkent állatlétszám ellenére jelentős terhelést jelent a környezetre.

Ami a mezőgazdaságban van az nem más mint az iparszerűség romja, ami igazán az iparszerűségből megmaradt az a mechanikus, a melléktermékeket, a természeti tényezőket leértékelő gazdálkodási szemlélet, amely a kis- és nagyüzemekre egyaránt jellemző. Ennek a következménye a szerves trágya hanyag kezelése és felhasználásának elmulasztása, a tarló és szalma égetés fokozott mértékben történő alkalmazása, mindenütt az uniformizált termelési technológiák alkalmazása. A szerencsétlenség az, hogy miközben nyugaton a minden szakaszában ellenőrzött termelés ma már általánossá válik, addig nálunk sok esetben a tehénfogat színvonalára esett vissza a termelés, így a mezőgazdaságunk mennyiségi és minőségi tekintetben elveszti a versenyképességét, súlytalanná válik.

A reménykeltő csupán az, hogy az országban kialakultak azok a különböző szervezeti formák és termelés technológiai modellek, amelyek kedvező közgazdasági feltételek mellett lehetővé tennék a korszerű módszerek gyors elterjedését és a termelők keresik is a fejlesztés perspektivikus lehetőségeit. Ennek azonban jól körülhatárolható feltételei vannak.

A mezőgazdaság értékesítési válsága, nagy térségekben a feldolgozó ipar összeomlása (baromfi, konzerv, bor- pezsgő, húsipar stb.), a háztáji integrációk felbontása nemcsak a termelés általános visszaesését, de sok esetben a kialakult termelési körzetek megszűnését is eredményezte. Erről pontos adatokkal ma még nem rendelkezünk. Az viszont közismert, hogy a mezőgazdasági termelés alacsony jövedelmezősége, a bérleti díj megjelenése felértékelte a jobb adottságú területeket és egyidejűleg leértékelte a rossz adottságú térségeket. Ezt egyébként a parlag területek magas aránya és annak elhelyezkedése is jelzi. Kétségtelen, hogy az éles piaci verseny felértékelte a minőséget és az egyöntetű minőségi árutömeget, valamint a külpiaci kapcsolatok jelentőségét. A minőséggel függ össze pl. a tokaji, az egri és a villány-siklói borvidékek növekvő piaci részesedése, valamint az alföldi borvidékek piacvesztése. A termelési körzetek kialakulásában (pl. tej, hús), fennmaradásában döntő szerepet játszanak a sikeres nagy feldolgozók, amelyek a nagyüzemből nagy tömegben beszerezhető termékeket részesítik előnybe.

a kisebb költségek és a garantáltabb minőség miatt. Elég általános ma már, hogy a feldolgozók a néhány tehenes kistermelők tejét már nem szállítják el. Teljesen új jelenség, hogy a nagy feldolgozók (pl. Zalahús, Délhús) az alapanyag szükségletük biztosítása érdekében nagyon sok gazdaság állattartó telepét felvásárolták, így a teljes termelési vertikumot kézben tartják.

A tájtermesztés egy tartós szakmai kultúrát jelent, amit viszonylag könnyű feltámasztani, ha az adott termékre kereslet van. Erre az elmúlt évben számtalan példa volt. Mindenképpen meghatározó azonban egy kellő tőkeerővel és piaci kapcsolatokkal rendelkező integrátor jelenléte. Az egyes borvidékek eltérő piaci szereplése is jórészt erre vezethető vissza. A rendkívül gyorsan növekvő szállítási költségek, az emelkedő termelési költségekkel együtt a termelési körzetek átrendeződését fogják eredményezni. Erre jó példa az, hogy miközben a Nyírség almatermesztése teljes értékesítési válságban van, addig Zalában jelentős területeken hoznak létre intenzív almaültetvényeket, amelyek a nyugati piacokhoz és az ellátatlan Dél-Dunántúlhoz is közel vannak.

A gondok és okok ismeretében a feladatok viszonylag pontosan meghatározhatók. Ezek a következők:

– Gazdaságos és környezetkímélő termelés csak jelentős fejlesztéssel alakítható ki. A legszennyezőbb és a legpazarlóbb az alacsony műszaki színvonalon folyó termelés. A termelés jövedelmezőségének javítása, a termelés szélsőséges ingadozásának mérséklése érdekében mindenképp először nagyobb fokú központi piacszabályozásra van szükség, amely magába foglalja a termelés növeléséhez nyújtott állami támogatást épp úgy, mint a minimál árak meghatározását, a központi készletezés megoldását, valamint az aránytalan mértékben támogatott versenytársakkal szembeni belső piacvédelmet.

– A hatékony termelés irányítás érdekében nagyon gyorsan rendezni kell a földtulajdon kérdését és a szabad földforgalom és a nemzetközileg versenyképes földkoncentráció létrejöttének elősegítése érdekében támogatni kell a szövetkezetek közös földtulajdonának és az osztatlan közös vagyonának a kialakítását, lehetővé kell tenni, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó magyar tulajdonú gazdasági társaságok korlátlanul földet vásároljanak és a kincstári birtokok is visszavásárolhassák a telepeik körül kiprivatizált földeket. Ezzel részben ellensúlyozhatók azok a károk, amellyel az átgondolatlan privatizáció és a 0,5–1 hektáros parcellák művelése (növényvédelme) jár.

– A föld védelme érdekében rendkívül fontos a bérleti viszonyok rendezése és a földbérletek legrövidebb idejének 3–5 évben történő meghatározása.

– A korszerű agrártermelés (az integrált- és a biotermesztés esetében egyaránt) magas műszaki színvonalon folyó, minden szakaszában, a szántóföldtől a fogyasztó asztaláig ellenőrzött termelést jelent. Ennek érdekében a nagygazdaságoknál vissza kell állítani a három évenként kötelező talajvizsgálati rendszert, javítani kell a növényvédelmi előrejelzést és kistermelés esetében a növényvédelmi szaktanácsadást. A talajvizsgálatok elvégzését és a szaktanácsadás igénybevételét minden egyéb támogatás feltételül kell szabni. Egyidejűleg gondoskodni kell a lejárt szavatosságú szerek és csomagoló anyagok visszagyűjtéséről.

A földek további leromlásának megakadályozása érdekében támogatni kell az elhanyagolt vízelvezető rendszerek, árkok rekonstrukcióját, a talajok további elsavanyodásának megakadályozása érdekében azok meszezését, valamint a túl kötött talajok mélylazítását. Az éghajlatváltozás ellensúlyozására folytatni kell a többcélú hasznosítást

szolgáltató tározók kialakítását, és támogatni kell az öntözhető területek mértékének növelését.

– A víz megtartása és a defláció fékezése érdekében pedig a kieső területek erdősítésére, fasorok telepítésére van szükség. Ezek az intézkedések egyben a természetes élővilág életfeltételeit is megteremtik, amelyre nemcsak a fajok megőrzése érdekében, de a költségek csökkenése miatt is szükség van.

– A mezőgazdasági területek leromlásának megakadályozása érdekében érvényt kell szerezni a művelési kötelezettségnek. A kedvezőtlen adottságú térségekre pedig központosítva támogatott erdőtelepítési programokat kell meghirdetni, amely átmenetileg javítja a foglalkoztatást, hosszú távon pedig jelentősen növeli ezeknek a térségeknek az ökológiai és gazdasági potenciálját. Gesztorok (termelési rendszerek, nagyüzemek) segítségével támogatni kell a kedvezőtlen adottságú térségekben a piacképes áru előállítására képes extenzív állattartási formák (húsmarha, húsló, juh, szarvas stb.) kialakítását.

– Az ágazat versenyképességének javítása érdekében külön támogatásba kell részesíteni a szőlő- és gyümölcsfélék kiváló termőhelyre történő tömbös telepítését és a feldolgozás, tárolás, értékesítés közös megoldását, ahol minden folyamat megfelelő szakirányítással, magas műszaki színvonalon, kellő ellenőrzés mellett folyik.

– Az állattenyésztés esetében pedig segítséget kell nyújtani a hatékony termelés és a környezet-, valamint az állatvédelem igényeit nemzetközi követelményeknek megfelelően kielégítő telep rekonstrukciókhoz és ezen belül külön súlyt kell helyezni a trágyakezelés és felhasználás korszerű feltételeinek megteremtésére és a követelmények betartását meg is kell követelni.

A korszerű mezőgazdaság egyben környezetkímélő mezőgazdaságot is jelent, mert a korszerű eszközöket, termelési eljárásokat alkalmazó gazdálkodás illeszkedik az ökológiai adottságokhoz, anyag- és eszaktakarékos és ezáltal a legkisebb mértékben terheli a környezetét. A mezőgazdaság versenyképessége hozamban, minőségben, költségben, így egyben az ágazat környezetkímélő voltát is minősíti. Az agrárpiacokon folyó rendkívül éles verseny az adottságoktól függően egyes térségek intenzifikálását, míg más térségekben a költségkímélő termelési módszerek elterjesztését teszi szükségessé. A magyar mezőgazdaság a jelenlegi állapotában nem tekinthető versenyképesnek sem gazdasági, sem pedig ökológiai szempontból, ehhez az elmúlt tíz év fejlesztési elmaradását pótolni kell. Ez nem kerülhető meg, mert az ország csupán két olyan adottsággal rendelkezik, amelyik a nemzetközi versenyképességét, Nyugat-Európához való betagozódását biztosítja. Az egyik az, hogy egy medence közepén, éghajlati övek határán fekszik, amely az agrártermelés számára az átlagosnál jobb feltételeket biztosít, a másik pedig az, hogy Európa közepén, az áruk és emberek mozgásának természetes, történelmileg kialakult útvonalában helyezkedik el, amely a szolgáltatások fejlesztését megköveteli, de egyben gazdaságossá is teszi. Ez az egymásra épülő két feltétel csak akkor jelent gazdasági előnyt, ha mindkettőt a nemzetközi színvonalra lehet emelni, amelyhez szükséges szellemi tőke az országban rendelkezésre áll.

ENVIRONMENTAL AND REGIONAL PROBLEMS OF THE HUNGARIAN AGRICULTURE

ATTILA SÁNTHA

It has been hardly more than three decades since Hungarian agriculture abandoned its traditional production model that was very close natural economy. The development and decline of the so-called industry-type model were mainly hindered by a deep crisis induced by politics. Presently the agricultural sector, in which the quality of production and its tools are declining and where the ownerships are chaotic, thus the whole sector becoming less and less competitive, can only meet the market requirements with the help of conscious central interventions. It is important, among other things, because only a dynamically developing sector producing with up-to-date machinery can meet the criteria of environmental and natural protection and also of human health and veterinary hygiene which the society and also the markets expect of agriculture. In Hungary the traditional model contributed to the worsening of the harms with its lack of machinery and poverty, whereas the industry-type model with its extremes and mechanical attitude. Although these latter were significant, they were not as serious as in many developed countries, for the short period of existence of the industry-type model. The biggest problem at the moment is the fact that the Hungarian agriculture is caught in this model because of its crisis, while Western Europe has already left it behind. A run-down sector not only becomes uneconomical but also harmful for the environment. Even in the absence of the necessary tools, the survival of the mechanical, industry-like attitude is a serious problem, demonstrated by the irresponsible use of lands, the abuses in the field of plant protection and the increasing number of stubble-fires.

Translated by Zoltán Raffay